

ISSN 2181-9580

TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTLARI
ILMIY-NAZARIY JURNALI

НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК
ТАШКЕНТСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

SCIENTIFIC BULLETIN
OF THE TASHKENT
STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

2020

11-SON

*Jurnal Toshkent shahar Matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan
2014-yil 30-iyulda №02-00175 raqam bilan ro'yxatga olingan.
tdpujournal@mail.ru*

ТАЪЛИМ НАТИЖАЛАРИНИ БАҲОЛАШГА КОМПЕТЕНТЛИ ЁНДАШУВ МОҲИЯТИ**Салимова С.Ф. – Бухоро давлат университети Биология кафедраси ўқитувчиси**

Аннотация. Ушбу мақолада биолог-бакалаврларнинг касбий компетентлигини баҳолаш методикасига оид замонавий ёндашувлар, ОТМ талабаларининг касбий компетентлигини баҳолаш босқичлари ва мезонлари, шунингдек мавжуд баҳолаш воситалари, таълимнинг муқобил компетентли модели ёритилган.

Калит сўзлар: касбий компетентлик сифатини баҳолаш, компетенциялар шаклланганлиги босқичлари, мезонлари, кўрсаткичлари, даражалари, назорат шакллари, турлари, методлари.

ВАЖНОСТЬ КОМПЕТЕНТНОГО ПОДХОДА К ОЦЕНКЕ РЕЗУЛЬТАТОВ ОБУЧЕНИЯ**Салимова С.Ф. – преподаватель Бухарского государственного университета**

Аннотация. В статье описаны современные подходы к методике оценки профессиональной компетентности бакалавров биологов, этапы и критерии оценки профессиональной компетентности студентов вузов, а также существующие инструменты оценки, альтернативная компетентная модель обучения.

Ключевые слова: оценка качества профессиональной компетентности, этапы формирования компетенций, критерии, показатели, уровни, формы контроля, виды, методы.

THE IMPORTANCE OF A COMPETENT APPROACH TO THE ASSESSMENT OF LEARNING RESULTS**Salimova S.F. - Lecturer at Bukhara State University**

Annotation. The article describes modern approaches to the methodology for assessing the professional competence of bachelors of biologists, the stages and criteria for assessing the professional competence of university students, as well as existing assessment tools, an alternative competent teaching model.

Key words: assessment of the quality of professional competence, stages of competency formation, criteria, indicators, levels, forms of control, types, methods.

Мамлакатимизда кимё ва биология фанларини ривожлантириш, ушбу йўналишларда таълим сифати ва илм-фан натижадорлигини ошириш «Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиёт йили» Давлат дастурининг устувор вазифалари қаторида белгиланган¹.

Таълим натижаларига нисбатан компетентли ёндашув мезонларида ифодаланган янги талаблар касбий тайёргарлик сифатини баҳолаш методикасини такомиллаштириш заруратини тақозо этади.

Сифатга ISO 9001 асосида стандартлаштириш билан шуғулланадиган Халқаро ташкилотлар ҳужжатларига мувофиқ объектнинг ўрнатилган ва эҳтимолли эҳтиёжларни қаноатлантирувчи кўникмаларига тегишли тавсифлар йиғиндиси сифатида таъриф берилган.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 21 августдаги ПҚ-4805-сон «Кимё ва биология йўналишларида узлуксиз таълим сифатини ва илм-фан натижадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» қарори. // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.08.2020 й., 07/20/4805/1174-сон.

Таълим тизимида одатда сифат тавсифларининг иккита гуруҳи мавжуд: режалаштирилган натижаларга эришишга қаратилган жараён сифати ва таълим натижасининг сифати. Иккинчи гуруҳ тавсифи аниқ тарзда эришиладиган таълим натижаларининг меъёрий талаблар, талабаларнинг ижтимоий ва шахсий натижаларига нисбатан мувофиқлик даражасини акс эттиради.

Биология йўналиши бакалаврларининг касбий компетентлигини баҳолаш методикасини ишлаб чиқишда баҳолаш фаолиятининг барча элементларини аниқ белгилаш лозим. Уларга қуйидагилар киради: баҳолаш объекти, баҳолаш мақсади, баҳолаш мезонлари (ўрнатилган талабларга нисбатан мувофиқлик даражаси), баҳолаш воситалари, баҳолаш технологияси.

Бизнинг наздимизда баҳолаш объекти биология мутахассислиги таълим дастурининг талабалар томонидан ўзлаштирилиши, яъни касбий компетентликка оид барча компонентларининг шаклланганлик даражаси билан ўлчанади. Талабаларни ўқитиш босқичларига кўра қуйидагилар баҳоланади: талабалар тайёргарлигининг бошланғич даражаси (дастлабки баҳолаш), талабаларнинг модул ёки фанни ўзлаштиргандан кейинги таълим натижалари (жорий баҳолаш), якуний аттестациядаги касбий тайёргарлик сифати (битирувчиларда шаклланган компетенцияларнинг ДТС малака талабларига мувофиқлик даражаси).

Баҳолашнинг мақсади умумий тарзда олинган натижаларнинг кўзланган натижа ёки дастлабки тахминларга мувофиқлигини ўрнатиш сифатида кўриб чиқилиши мумкин. Ўқитишнинг ҳар бир босқичида тайёргарлик мазмунини ҳисобга олган ҳолда мақсад аниқлаштирилади, вазифалар белгиланади. Мисол учун жорий баҳолаш қуйидаги мақсадларда амалга оширилиши мумкин:

- талабанинг эътиборини ўқитиш мақсадлари ва муваффақиятга эришиш мезонларига қаратиш;
- ўқитувчининг ҳаракатларини ҳар бир талабани индивидуал ривожлантириш технологияларини такомиллаштиришга йўналтириш;
- талабага кейинчалик таълим олиши, таълим дастурини ўзлаштириш бўйича мустақил иши, мустақил таълим олишини ташкил этиш учун зарур бўлган ахборотни тақдим қилиш;
- бўлажак ўқитувчиларда касбий таълим дастурини қай даражада муваффақиятли ўзлаштирганлиги бўйича ўз-ўзини баҳолаш кўникмаларини шакллантириш;
- талабани келгусидаги мақсадли ўқитишга нисбатан мотивация бериш;
- реал вазиятларда содир бўлаётган ҳодисаларни мунтазам равишда кузатиш ҳамда уларнинг натижаларини бошқарув жараёнига қўшиб бориш.

Малака талабларини амалга ошириш касбий тайёргарлик сифати тўғрисидаги маълумотларни узлуксиз илмий асосланган тарзда кузатишни назарда тутати¹. Шакллантириладиган компетенцияларни баҳолашга нисбатан мониторинг бакалаврият дастури бўйича таҳсил олувчи талабаларда умуммаданий ва касбий компетенцияларнинг шаклланганлиги даражаси тўғрисидаги ахборотларни жамлаш, қайта ишлаш, сақлаш ва тарқатиш тизими сифатида кўриб чиқилади [1].

Компетенциялар шаклланганлиги мониторингининг қуйидаги вазифаларини ажратиш мумкин:

- диагностик, компетенциялар шаклланганлиги даражасини кузатишни назарда тутати;
- прогностик, компетенциялар шаклланганлиги даражасининг асосий тенденцияларини аниқлаш ва истиқболни башорат қилиш режасини тузишдан иборат;

¹ Компетентность. Профессионализм. Мастерство / А. С. Белкин. - Челябинск : Южно-Уральское кн. изд-во, 2004. - 171 с.; 22 см

– коррекцион вазифа, муаммоларни аниқлаш ва ҳал қилишни назарда тутати;
– мотивацион вазифа, таълим жараёни иштирокчиларини ўз-ўзини мустақил ривожлантиришга ундашга йўналтирилган.

Мониторинг вазифалари негизини қуйидаги тамойиллар ташкил этади:

– мониторингнинг ахбороти малака талаблари ва иш берувчиларнинг талабларини амалга ошириш даражаси ва сифатини акс эттиришини назарда тутувчи ижтимоий-меъёрий боғлиқлик тамойили;

– ахборотларни олишнинг илмий шакли, методлари ва воситалари тизимини акс эттирувчи илмийлик тамойили;

– мониторинг дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш негизини ташкил қилувчи узвийлик, яхлитлик ва узлуксизлик тамойили;

– ўқув фанини ўзлаштириш якунига кўра ўқитишнинг ҳар бир босқичида мониторинг ўтказишни назарда тутувчи даврийлик тамойили;

– кўп даражалилик тамойили: талабани баҳолаш, ўз-ўзини баҳолаш, натижаларни муҳокама қилиш ва камчиликларни бартараф этиш бўйича чора-тадбирлар комплекси;

– барча талабалар учун қўлланиладиган технологиялар ягоналиги тамойили, баҳолаш натижаларини қиёслаш шартларини бажариш;

– тезкорлик тамойили бошқарувлик қарорини қабул қилиш учун талабаларда компетенцияларнинг ҳолати ва шаклланганлик суръати тўғрисида ахборотни жамлаш, қайта ишлаш ва тақдим этишни назарда тутати.

Шакллантириладиган компетенциялар сифати мониторинги биринчи курсдан тўртинчи курсгача босқичма-босқич ташкил қилинади. Унинг педагогик амалиётида қабул қилинган асосий босқичлари қуйидагилар ҳисобланади:

– диагностик (бошланғич),

– жорий (операцион),

– якуний (даврий ва якуний аттестация).

Мониторингнинг диагностик (бошланғич) босқичи талабалар тайёргарлигининг бошланғич даражасини қайд қилиш ҳамда ўқитишнинг индивидуал траекториясини қуриш учун қўлланилади.

Шахсга йўналтирилган таълим муҳити шароитларида талабалани дастлабки баҳолаш натижалари унинг индивидуал даражадаги академик муваффақиятини бошланғич билимлар сифатида қўлланилади. Мониторингнинг диагностик босқичи икки турда бўлиши мумкин:

– стартли (биринчи курс талабаларида), уларнинг асосий таълим дастурини ўзлаштиришга бўлган тайёргарлиги даражасини белгилайди,

– дастлабки (таянч), аниқ бир фанни (модулни) ўзлаштириш бошида.

Бошланғич баҳолаш ўз-ўзини баҳолаш шаклида амалга оширилиши мумкин.

Мониторингнинг жорий (операцион) босқичидан талабаларнинг ўқув фаолиятини тезкор ва мунтазам бошқариш учун фойдаланилади. У ўқув материални ўзлаштириш жараёнининг бориши ва сифати тўғрисида ахборот олиш, зарурат бўлганда –коррекцион ҳаракатлардан фойдаланиш имконини беради.

Жорий мониторинг жараёнида алоҳида модул ёки мавзунинг ўзлаштирилганлиги натижаларини баҳолаш ишлари амалга оширилади. Назоратнинг бундай тури оралиқ назорат тури деб номланади. У ўқув режасида белгиланган шаклдаги (синов, табақалаштирилган синов, имтиҳон, курс лойиҳаси, курс иши, амалиёт бўйича ҳисобот) модул ёки фанни ўзлаштириш якунида ўқитишнинг режалаштирилган натижаларига эришиш даражасини баҳолаш учун мўлжалланган.

Мониторингинг якуний босқичи битирувчиларда шаклланган компетенцияларнинг давлат имтиҳони ҳамда битирув малакавий ишини бажариш жараёнида тегишли касбий йўналиш талабларига мувофиқлиги даражасини аниқлаш учун мўлжалланган.

Мониторинг натижаларини талқин қилиш талабаларда компетенциялар шаклланганлигининг қайд қилинган даражасини режадаги кўзланган даража билан солиштириш, яъни малака талаблари, ўқув фани дастурининг якуний мақсади, касбий модул ёки ўқитишнинг бутун дастури асосида амалга оширилади.

Талабаларда компетенцияларнинг шаклланганлик даражасини баҳолаш учун илмий асосланган мезонлар тизимидан фойдаланиш зарур.

Мезон (юнонча “kriterion” – фикрлаш учун восита) – унинг асосида баҳолаш амалга ошириладиган хусусият, текшириш воситаси, баҳолаш мезони; билим олиш назариясида – ҳаққонийлик ёки ҳолат ёлғонлиги белгиси¹.

Мезонлар муайян кўрсаткичлар орқали намоён бўлади. Уларнинг намоён бўлиш даражасига кўра мезоннинг ифодаланганлик даражасини қайд қилиш мумкин. Шундай қилиб, компетенциялар шаклланганлигини баҳолаш даражали ҳисобланади.

Компетенцияларнинг шаклланганлик даражаси деганда уларнинг касбий фаолиятини амалга ошира олиш кўникмалари, интеллектуал ва ижтимоий фаоллигида намоён бўладиган ифодаланганлик даражаси тушунилади. Тадқиқотларда кўпинча талабалар компетентлиги шаклланганлигининг дастлабки ва юқори даражалари ажратилади. Айрим мутахассислар яна илдамловчи даражани ҳам ажратишади. Уларнинг ҳар бирини тавсифлаб чиқамиз.

Талаба компетентлиги шаклланганлигининг дастлабки даражаси қўйидаги мезонлар билан характерланади: билим, тушуниш, қўллаш. Агарда бакалавр далил ва ҳодисаларни тасвирлаш учун фаннинг махсус терминологияси, илмий тили, тамойиллари ва қоидалардан фойдаланса, шунингдек мазкур соҳани ўрганиш объектлари хусусиятлари ва қонуниятларидан фойдаланиш мисоллар келтирса, унинг компетентлиги дастлабки даражада шаклланаган деб ҳисобланади.

Талаба компетентлиги шаклланганлигининг юқори даражаси қўшимча мезонлар билан характерланади: таҳлил ва синтез. Агарда бакалавр мазкур таълим соҳасига мувофиқ объект, ҳодиса ва жараёнлар хусусиятлари тўғрисидаги ахборотни таҳлил қилса, англаса ва тавсифлай олса, аниқ объект ва ҳодисаларни тасвирлашга оид ўрганиладиган назарияларни қўллаш тўғрисидаги масалаларини ҳал қила олса унинг компетентлиги юқори даражада шаклланаган деб ҳисоблаш мумкин.

Талаба компетентлиги шаклланганлигининг илдамловчи даража санаб ўтилган хусусиятлардан ташқари баҳоловчи фикрлаш қобилиятига эгалик қилиш билан ҳам характерланади. Агарда бакалавр кўрилаётган таълим соҳасидаги билимларга асосланган танқидий фикрларни илгари сурса, ўрганилаётган объект ва ҳодисалар тўғрисидаги маълумотларга баҳо бера олса, унинг компетентлиги илдамловчи даражада шаклланаган ҳисобланади.

Баҳолаш самарадорлиги йиғиндиси баҳолаш, назорат қилиш, текшириш усули тушунчасидан иборат бўлган унинг турлари, шакллари ва методларини оптимал тарзда танлаш билан боғлиқ.

Ж.Толипова, П.И. Образцов, П.И. Пидкасистий, В.П. Симонов, Т.И. Шамова ва бошқа олимлар ишларининг таҳлили назоратнинг мавжуд хилма-хил турларини қўйидаги асослар бўйича тавсифлаш имконини беради:

¹ Кондрашов В. Новейший философский словарь. Ростов-на Дону: Феникс, 2005.

- ўқитиш мақсади доираси бўйича: стратегик, тактик, оператив;
- ўқитиш босқичлари бўйича: бошланғич (саралаб олиш), ўқув (оралиқ), якуний (охирги);
- вақтинчалик йўналтирилганлик бўйича: ретроспектив, хомаки, жорий, бир маротабалик;
- ўтказиш даври бўйича: даврий, мунтазам;
- назорат қилиниши кенглиги бўйича: локал (маҳаллий), танлов асосида, мутассил;
- ижтимоий алоқадорлик шакллари бўйича: ташқи, мутассил, ички;
- ташкилий шакллари бўйича: жамоавий, фронтал, индивидуал;
- ўқув машғулот турлари бўйича: маъруза ва семинарларда; амалий ва лаборатория машғулотларда; синов, коллоквиум ва имтиҳонларда;
- амалга ошириш усуллари бўйича: оғзаки, ёзма; компьютерли, компьютерсиз.

Назоратнинг ҳар бир тури тегишли шакл ва методлардан фойдаланишни назарда тутди. Назорат турларининг улар учун типик бўлган ташкилий шакллари ва методлари билан мувофиқлиги Л.И. Колядининг илмий-тадқиқот ишларида тақдим этилган ва 1-жадвалда акс эттирилган¹ [5].

Компетентли ёндашув талабларига жавоб берадиган касбий тайёргарлик сифатини баҳолаш назоратнинг анъанавий ҳамда янги (инновацион) турлари, шакллари ва методларидан фойдаланишни назарда тутди.

1-жадвал

Назорат турлари, шакллари, ва методлари мутаносиблиги

Назорат турлари	Назоратнинг ташкилий шакллари	Методлар
Жорий	Назорат ишлари, ҳисоботлар, мустақил ишлар	Оғзаки, ёзма, график, амалий, дастурлаштирилган
Оралиқ	Коллоквиумлар	Оғзаки
	Лойиҳа ҳимояси	Оғзаки, ёзма, график, амалий, дастурлаштирилган
Якуний	Назорат иши	Оғзаки, ёзма, график
	Зачёт, имтиҳон	Оғзаки
	Курс иши ҳимояси, Битирув малакавий иши ҳимояси	Оғзаки

Билим, кўникма ва малака сифатини баҳолашга қаратилган назоратнинг анъанавий усуллари жорий ва оралиқ аттестацияни ўтказиш учун қўлланилиши мумкин. Бироқ улардан фойдаланиш чоғида бундай билим ва кўникмалар шакллантириладиган компетенциялар тизимига сингиб кетишига эътибор қаратиш лозим.

Таълимнинг компетентли моделини назорат қилишнинг анъанавий усуллари орасида энг муқобили - бу: суҳбат, коллоквиум, синов, имтиҳон (фан, модул бўйича, якуний давлат имтиҳони), тест, назорат иши, ҳисобот (амалиётлар, илмий-тадқиқот ишлари ва ҳоказо бўйича), курс иши, битирув малакавий иши. Тажриба назоратнинг санаб ўтилган усуллари

¹ Коляда Л.А. Контроль качества профессиональной подготовки будущих педагогов: автореф. дис. ... канд. пед. наук /

олий таълимда талабаларнинг жорий ва оралиқ аттестацияларини ташкил қилишда асосий эканлигини кўрсатдики¹.

Баҳолашнинг инновацион воситаларига қўйидагиларни киритиш мумкин: рейтинг балл тизими, портфолио, кейслар, вазиятли топшириқлар, лойиҳалар, курс ишларини жамоаларда бажариш, идоравий, ролли, ташкилий-фаолиятли.

Бизнинг фикримизча, таълим сифатини баҳолаш бўйича янги методологиялар ҳамда назорат қилиш методикаларини яратиш ва жорий этиш ишлари таълим жараёни иштирокчиларининг психологик ҳолати ва жисмоний соғлиғига салбий таъсир этиши мумкин бўлган хавфларни ҳисобга олиш орқали амалга оширилиши лозим.

Шундай қилиб, ишлаб чиқиладиган ҳамда амалиётда жорий қилинадиган биология таълим йўналиши бакалаврларининг касбий компетенлигини баҳолаш методикаси комплекс ва кўпфункционал характерга эга бўлмоғи ҳамда баҳолаш фаолиятининг кўп компонентли эканлигини ҳисобга олмоғи лозим.

¹ *Ефремова Н.Ф.* Тестовый контроль качества учебных достижений в образовании: дисс. ... докт. пед. наук. Ростов-на-

Дону, 2004. 458 с.